

11. HANDEL OCH LIVET PÅ FÄRDVÄGAR

SÅRTRYCK UR SVENSKA LANDSMÅL

Handel ock livet på färdvägar.

Angiv dialektens uttryck för **sälja** ock därmed sammanhängande begrepp (sälja dyrt, pungslå, ta rätt, sälja för godpriset, krämma, till salu)! Finnes uttryck för begreppen 'sälja med garanti' (vara, ge varsedel på en klocka), 'sälja med förtjänst', 'slumpa bort'? Uttryck för **köpa** ock därmed sammanhängande begrepp (betala, göra rätt; värde, det är så mycket som kovärdet; sala ihop; få på köpet; order; beställa, även i betydelsen 'ge kommissioner'; fala på eller falka på en sak, som man önskar köpa; borga varor; kräva; skulta, kvitt)? Vid vilka tillfällen förekom **köpskål** (njutsminne, liköp, handsöl, bytesskål)? Förekom handslag vid avslutande av köp? Uttryck för **skuld** ock **borgen**? Uttryck för **återgång av köp** (köprev)? Uttryck för **byta** (kastbyta, ge emellan, kävla hors 'byta hästar', växla oxar, kyta ock byta)? Finnas exempel på att det uppfattats som en förhållandevis oskyldig sak, som ett nöje eller en tävlan att överlista eller lura varandra vid större ock mindre köp ock byten? Uttryck för **smuggla** (lurendräja, krövla)?

Tag reda på vad som kan bidra till belysning av lanthandelns organisation i äldre tider! Beskriv fall sådana som **bärgsresorna** i Bärgslagen, då bönder från ett helt härad i södra Västmanland kunde i sällskap köra upp till bruken för att avyttra eller byta bort sin gårdsavel ock i återfrakt togo järnvaror (spik, ämnesjärn m. m.)! Beskriv sådana fall som **hälsingböndernas strömmingfärder**, då man for till kusten ock köpte strömming, eller de i hela Norrland kända färder, som »sörkörarna» företogo, ensamma eller i följen, för att på

marknader (varom se närmare i det följande) eller annorledes avyttra gårdsavel, jaktbyte, fisk m. m.! Beskriv vidare sådana fall som då Jämtlandsbönder vid mitten av 1800-talet utan att ha handelsbod ock utan att fullt behärska skrivkonsten drevo omfattande **partiaffärer**, i det de förmedlade varuutbytet även mellan mycket avlägsna orter medels långa rader av foror, som de ständigt hade ute på olika vägar! Beskriv fall, då **förläggare** förekommit, sådana som klockhandlarna i Mora, vilka å ena sidan försågo de personer i deras hemort, som drevo urmakeri som hemslöjd, med värktyg ock med de beståndsdelar, varav uren sammansattes; å andra sidan ombesörjde avyttringen av de färdiga Moraklockorna på främmande orter! När fick byn (socknen) sin första **handelsbod** (köpmansbod, föreningsbod, ringbod)? Benämningar på handelsmannen ock hans biträden (köpsvän)? handelsresande i senare tid (provare)? Kallades handelsbodvaror eller vissa slag därav kråm, köpstadsvaror? Sök förvärva till något arkiv gamla handelsböcker eller gör utdrag därur!

Förekom det, att folk från byn (socknen) idkade **gårdfarihandel**? Hur kallades kringvandrande handlande (gårdfare, knalle, skålnalle, västgöte, dalmas, nasare, polimasare)? Vilka uttryck funnos för 'gårdfarihandel' (gå gårdfari, gå med knall, tiggarghandel)? Benämningar på den vid gårdfarihandel använda skinnsäcken (handelsbälgen, karsen, bummen)? Hade gårdfarihandlarna vissa vägar, tider ock områden? Stodo de i beroende av någon förlagsman? Vad slags varor handlade man med (inom socknen tillverkade varor eller annorstädes inköpta artiklar eller båda delarna; giv ex. på varuslag)? Var köptes varorna? Skedde handeln i form av byte (t. ex. lin ock blånor för skospik ock sylar etc.) eller genom varornas försäljning? Gavs kredit (särskilt åt tjänstefolk)? Idkade man något ytterligare arbete under handelsfärden, t. ex. hantverk i gårdarna ('taggande' av spinnrocksvingar, tillverkning av hyskor ock hakar, knapp- ock hårnålar, spinande med slända under själva vandringen)? Begagnades något hemligt språk under handelsfärderna (handelsspråk, gråspråk, skinnarmål, månsing)? Giv ex. på ord ur detta

språk (med översättning)! Hur fördes räknenskaperna? Hur långt utsträcktes dessa till fots eller med häst företagna handelsfärder? Under vilken tid av året företogos de? Utövades sådan handel av kvinnor? Medföljde kvinnor? Vilka varor såldes särskilt av kvinnor (kvastar, vispar, viskor, lummermattor, »takfåglar» etc.)?

Marknad? Till vilka marknader for man, när ock var höllos dessa marknader, ock hur kallades de (t. ex. Mora-marknaden, Levangermarknaden, Tomasmarknaden, julmarknaden, distingsmarknaden, vårfrudagsmarknaden, höstmarknaden, lillmarknaden, lappmarknaden, komarknaden)? Förekom det, att man reste från marknad till marknad, så länge snöföret räckte, blott med ett eller annat kortare uppehåll, åtminstone ett uppehåll vid jul? Vad kallades en sådan rundresa till olika marknader (storfärden)? Beskriv en sådan resa ock redogör för de olika slag av affärer, som vid varje marknad drevos! Vilken väg tog man till ock från de olika marknaderna (åstadväg, hemväg)¹? Finnas ex. på att man tillbragte natten ute under färden till eller från marknaden? Finnas ex. på att marknader höllos i ödemarken, t. ex. på gränsskogen mellan två socknar eller två landskap? Finnas traditioner om dylika marknadsplatsers utrustning, om bebyggelse, ägoförhållanden, bodar, bostäder ock varor, om livet därstädes, om stigmän ock rövare m. m.?

Vilka varor medfördes till marknaden (gårdsavel, fågel, villebråd, skinn, fisk, liar, laggekärl, korgar, möbler, lergods, leksaker, såll, fnöske, skäfte, näver, lappvaror, slipstenar, brynen)? Brukade man byta (duska) dem mot andra varor, eller såldes de? Förekom det, att även häst ock fordon byttes bort eller såldes? Kreatursmarknader ock marknader för att städja tjänstefolk? Vilka nödvändighetsvaror skaffade man sig på marknaden? Inköptes dessutom något marknadsgott (sockergott, sockerärter, dos-kryddor, midsommarslök, äpplen etc.)? Torget, stånd, disk, kaffekäringar, stadsbetjänten, kurran? Färden från marknaden i klungor?

¹ Vägar komma att behandlas i särskild frågelista.

Giftermålsärenden på marknaderna? Togos barnen med på marknaden?

Handel på kyrkvallen?

Minnen av stadsresor ock torghandel i staden? Handelsgårdar? (Om kvarter se nedan!) Benämningar på sådant, som mötte i staden? Äventyr i staden?

Körslor? Förekomma körslor som särskilt näringsfång? Uttryck för 'fora' (subst.)? uttryck för 'köra foror' (fora värb; åka foror, färdas, köra på förtjänst, ligga ute på färdvägar, vara i skjutsen)? Benämningar på forkörningen? Vilka fordon användes vid denna körning (stockelkärra, färdskrinna, brädskrinda, fiskskrinna o. s. v.)?¹ Benämningar på forkörare (forbonde, forkarl, fordräng, färdman o. s. v.)? Redogör för forkörarens utrustning! Hur var han klädd? Vad medförde han för sig ock hästen (nista, matskrin, färdspann, tutflaska, tjockmjölkflaska, stekpanna, tobakspipa, hö-kross o. s. v.)? Hurudan var forlönen? Fanns på vissa orter någon, som mottog fororna av de förbönder, som här skulle vända, ock ombesörjde å ena sidan dessa förbönders förseende med återfrakt, å andra sidan de mottagna varornas fortsatta befordran med andra förbönder till den slutliga bestämmelseorten, ock hur benämndes den, som ombesörjde detta (faktor)? Eller kunde varorna utan någons övervakande helt enkelt lämnas i snön vid sidan av vägen för att hämtas av nästa forbonde? Hur kallades avlastningsplatser (lass-ombyte)? Upplagsplatser? Återfrakt (bakfora, hemfora)? Uttryck för 'lassa på' ock 'lassa av'? Hur tungt var ett forlass («jag har inte lass än»)? Lättunga, tom-mom, tomning?

Finns något minne av att varor forslats med jälp av klövjehästar (klövjefora)? Vilka varor forslades på detta sätt? Var klövjeutrustningen i detta fall en annan än vid klövjning till fåbodar?

Var erhöles kvarter på färdvägarna, vid marknaderna, i städerna, vid bruken? Funnos anordningar för att bereda

¹ Fordon ock klövjning komma att behandlas i särskild frågelist.

tak över huvudet åt dem, som måste övernatta i öde skog eller i fjälltrakt? Fanns i bondgårdar, där färdmän brukade ta in, särskilt färdstall för deras hästar, ock hur var detta stall beskaffat? Åkstuga, vilställe, vila, krog (observera ordets genus ock betydelse), gästgivare ock gästgivargård? Färdmål ock färdsup? Hur kallades så lång vägsträcka, som tillryggalades utan avbrott för vila (rast, skede, ränneföj)? Vilka uttryck användes om av väder föranledda avbrott i resa (ligga väderfast)?

Beskriv handelsresor **sjöledes** (haxar, väderskutor)!

Förekom det, att folk från byn (socknen) regelbundet varje år vandrade till andra trakter för att söka **arbetsförtjänst**? Av vilken art var detta arbete (hantverk, odlingsarbete, dikesgrävning, sprängningsarbeten, grundläggning, tröskning)? Vad menades med härrarbete? Voro arbetsfärderna på något sätt organiserade (förman, halvkarlar)? Exempel på arbetstid ock avlöning (obs. avlöningen in natura)! Vilka tider på året brukade man vara borta på härrarbete? Vandrade man i grupper, som höllo eget hushåll med kock, kokerska, hushållerska? Hur bodde man (i barack)? Avvek kosthållet under härrarbetstiden från det vanliga i hembygden? Giv ex. på arbeten, som utförts på detta sätt!

Besöktes byn (orten) av **kringvandrande hantverkare** av olika slag eller av folk, som på annat sätt sökte arbetsförtjänst? Besöktes byn av **tattare**, ock vad menas med detta ord ock andra ord, som kunna förekomma i närstående betydelse (skojare, fusse, fant, travalapp o. s. v.)?

Tiggare? Besöktes byn av kringvandrande tiggare (bäjsare, bettlare, bäjsarkäring, tiggarbarn)? Förekom det, att folk från byn (även barn) måste vandra ut för att tigga (bettlä, bege sig, marodera)? Vad kallades tiggarstaven (tiggarespira, tyerestav)? tiggarepåsen (maroders-koppe)? Fanns i byn tiggareklubba (»leta åt klubban!») eller annan anvisning för tiggare (t. ex. ett kors)? Klubb skjuts?

Finnas **ortnamn** eller benämningar, vilka närma sig till att vara ortnamn, innehållande minnen om färdvägar? Angiv även sådana fall, som då en gammal övergiven vinterväg kal-

lats »järnvägen», därför att den förr använts av forkörare, som kört järnvaror från ett bruk. Angiv även sådana ortnamn, vilka synas innehålla minnen om pilgrimsvägar (t. ex. Pilgrimstad, Sankt Olovs källa, Korskälla, Munkbet eller om härbärgen t. ex. Själstugan)! Anteckna traditioner om pilgrimsfärder! Vad betyder ordet pilgrim, där det nu finns som gammalt folkligt ord?
